

Sensellarisme i exclusió social

De l'assistència a la prevenció

Homelessness and social exclusion
From assistance to prevention

Albert Sales Campos¹

Resum

L'exclusió residencial i el sensellarisme avancen a les grans ciutats globals malgrat el creixement dels recursos dedicats a atendre a les persones sense sostre i sense llar. L'exclusió del mercat de l'habitatge, les disfuncions del mercat laboral, l'erosió de les polítiques de protecció social i de garantia de rendes, i les polítiques migratòries, generen un degoteig constant de persones que cauen en situacions d'exclusió social severa.

L'article proposa un marc de comprensió de l'exclusió de l'habitatge com un continu de situacions marcades per aquests factors estructurals, exposa les interaccions entre l'accés a l'habitatge i altres factors d'exclusió social, i apunta algunes conseqüències pel disseny de polítiques públiques que podrien derivar-se d'aquest marc conceptual, tot posant èmfasi en la necessitat d'apropar-se al sensellarisme amb perspectiva de gènere.

Paraules clau: Sensellarisme, exclusió residencial, habitatge, exclusió social, pobresa, marginalitat, gènere.

Per citar l'article: SALES CAMPOS, Albert. Sensellarisme i exclusió social. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, desembre 2016, n. 209, pàgines 9-25. ISSN 0212-7210.

¹ Politòleg i sociòleg. Professor associat al Departament de Ciències Polítiques Socials de la Universitat Pompeu Fabra.

Abstract

Residential exclusion and homelessness are increasing in large cities despite the overall growth of resources devoted to serve homeless people. The exclusion from the housing market, the labor market dysfunctions, the erosion of social protection and income security, as well as migration policies, generate a steady trickle of people who fall into severe social exclusion.

The paper proposes a framework to understand housing exclusion as a continuum of situations marked by these structural factors, explains the interactions between access to housing and other social exclusion factors, and suggests some consequences the design of public policies that could arise from this conceptual framework, while emphasizing the need to approach homelessness with a gender perspective.

Key words: Homelessness, residential exclusion, housing, social exclusion, poverty, marginalization, gender.

L'increment de les persones que es veuen obligades a dormir al carrer a les ciutats d'Europa en les darreres tres dècades ha evidenciat l'extensió i el creixement de la vulnerabilitat social i les dures conseqüències de la incapacitat de fer efectiu un dret a l'habitatge recollit a bona part dels textos constitucionals dels estats europeus.

Ja sigui per compassió o perquè la seva presència resulta una molèstia, el sensellarisme es converteix en tema de debat i en motiu d'intervenció social quan s'evidencia a l'espai públic en les seves formes més dures. Romandre al carrer sense consumir, sense concretar un desplaçament, sense realitzar una activitat productiva, constitueix una font de conflicte en un espai urbà pensat per al benefici econòmic. La ideologia del civisme, que traça les línies de la normalitat, situa a les persones sense sostre fora dels límits d'allò acceptable. Veïns i veïnes que sí que inscriuen les seves vides en el marc de la normalitat cívica acaben demanant que algú retiri a les persones sense llar de la vista. Sovint és la compassió que porta a exigir a les "autoritats competents" que s'emportin als "rodamóns" del carrer, fins i tot contra la seva voluntat. Tant pels qui consideren que es tracta d'individus en risc, com per qui creu que són individus de risc, el més freqüent és considerar la institucionalització la millor de les opcions. D'aquí que, davant la pobresa extrema de les persones sense sostre, les pressions ciutadanes cap a les administracions locals es focalitzin en la

construcció d'albergs i equipaments residencials que tinguin com a finalitat proporcionar un sostre a qui dorm al carrer.

Però l'increment de places en albergs i centres residencials d'emergència s'ha demostrat clarament ineficaç a l'hora de reduir l'extensió del sensellarisme. El paradigma del fracàs de les polítiques *alberguistes* és la ciutat de Nova York, on les places d'acollida no han parat de créixer en els darrers anys mentre l'increment del nombre de persones sense sostre que dormen al ras o en aquests albergs sense cap expectativa d'accedir a un habitatge es manté imparabile. En 10 anys la quantitat de persones que dormen en refugis nocturns en aquesta ciutat s'ha incrementat en un 64% superant les 60.000 persones.

A la ciutat de Barcelona, entre 2008 i 2016, el nombre de persones dormint en recursos residencials especialitzats d'entitats socials i de l'administració ha crescut un 60%. De les 1.190 allotjades en recursos de diferents tipus, l'11 de març de 2008, a les 1.907 del 18 de maig de 2016. En paral·lel, els recomptes realitzats a la ciutat i les dades del Servei d'Inserció Social de l'Ajuntament indiquen un creixement de les persones que dormen al carrer. Si al primer recompte exhaustiu realitzat l'11 de març de 2008 es van comptabilitzar 658 persones pernolant a l'espai públic, al recompte de 18 de maig de 2016, passaven la nit al ras 941. Això suposaria un increment del 37% en 8 anys.

La constatació d'aquest fracàs de les reaccions emergencialis ens hauria de portar a qüestionar-nos l'enfocament tradicional de les polítiques adreçades a les persones sense sostre i sense llar. Durant les dècades d'expansió dels estats del benestar i, posteriorment, fins als anys 90, s'ha tendit a reduir el problema del sensellarisme a la seva expressió al carrer tot considerant que la clau de volta del sistema d'atenció era tractar les persones en situació de carrer com si patissin una patologia social i estiguessin necessitades d'un estret acompanyament social. En conseqüència, s'ha considerat que l'acollida d'emergència en albergs és un bon moment perquè els serveis socials restableixin vincles amb la persona atesa a través de la cobertura de les necessitats bàsiques.

Però l'expressió de l'exclusió residencial que veiem al carrer és el resultat d'un constant degoteig de persones que han perdut l'habitatge o que no han arribat a accedir-hi de manera estable en tota la seva vida. La diversitat dels itineraris d'empobriment i d'acumulació d'exclusions que poden portar al carrer obliga a replantejar la històrica desconexió entre polítiques d'habitatge i serveis socials (European Commission, 2013; FEANTSA, 2013). Els següents paràgrafs són una invitació a pensar en l'exclusió residencial com una problemàtica més complexa que la situació extrema que percebem als carrers. Les persones sense sostre posen de manifest les fallides dels sistemes de protecció social i la necessitat d'unes polítiques

La diversitat dels itineraris d'empobriment i d'acumulació d'exclusions que poden portar al carrer obliga a replantejar la històrica desconexió entre polítiques d'habitatge i serveis socials

d'habitatge que posin límit als mercats i que estiguin orientades a garantir drets. En endavant proposaré una visió de l'exclusió residencial com a continu de situacions en base a la classificació ETHOS proposada per FEANTSA (la *Federació Europea d'Organitzacions Nacionals que Treballen per les Persones Sense Llar per les seves sigles en francès*), exposaré les interaccions entre accés a l'habitatge i processos d'exclusió social i apuntaré algunes conseqüències de la comprensió de la complexitat de l'exclusió residencial sobre les polítiques públiques i en el funcionament dels serveis socials.

L'exclusió residencial com un continu de situacions: les categories ETHOS

Per sistematitzar l'anàlisi de l'exclusió residencial, FEANTSA proposa una classificació de les situacions de privació d'habitatge que permet identificar diferents intensitats d'exclusió i trencar amb la distinció clàssica entre la societat majoritària que disposa d'un sostre i les persones que pernocten al carrer o a albergs per a sense llar. Aquesta tipologia de situacions, anomenada ETHOS (*European Typology of Homelessness and Housing Exclusion*) planteja que l'accés a l'habitatge té tres dimensions: en disposar d'un espai adequat que pertany exclusivament a una persona i a la seva família; des del punt de vista social (dimensió física); disposar d'un espai de privacitat per gaudir de les relacions socials (dimensió relacional); i des del punt de vista jurídic consisteix en disposar d'un títol de propietat o d'un contracte d'arrendament (dimensió jurídica).

En funció de les condicions d'habitabilitat que té l'espai on viu una persona, la vida social i privada que permet i el règim legal d'utilització de l'allotjament, ETHOS defineix quatre situacions o categories:

- Sense sostre: quan la persona no disposa d'un espai físic per viure.
- Sense habitatge: quan la persona disposa d'un espai físic, encara que aquest no reuneixi les condicions necessàries de privacitat per considerar-lo un espai propi i que l'ocupant no en tingui la titularitat legal. Es considera una persona sense llar o sense habitatge aquella que pernocta en equipaments públics o d'entitats socials.
- Habitatge insegur: quan la persona disposa d'un espai físic on pot desenvolupar la seva vida privada però no té permís legal d'utilització de l'allotjament.
- Habitatge inadequat: quan la persona viu en un espai que no reuneix les condicions adequades per l'habitabilitat. Disposar per tant d'un espai físic on pot desenvolupar

par la seva vida privada, amb permís legal d'utilització o ostentant-ne la propietat, però amb les incomoditats derivades del deteriorament dels equipaments.

Aquestes quatre categories s'han operacionalitzat identificant tretze situacions concretes que cobreixen totes les formes de privació del dret a un habitatge digne. Val la pena presentar la conceptualització de les diferents tipologies establertes en el marc de FEANTSA, donat que és la classificació que està sent adoptada arreu d'Europa per les entitats i per les administracions públiques per abordar el problema de l'exclusió residencial (FEANTSA, 2013) (Vegeu taula pàgina següent).

Les formes d'allotjament descrites per les categories ETHOS ja permeten veure la connexió entre accés a l'habitatge i altres formes d'exclusió social. Les deficiències greus en l'espai físic que habita una família, igual que la massificació, són conseqüència directa de la pobresa econòmica. Viure en recursos residencials per a dones que han patit violència masclista, no només és símptoma d'haver conviscut amb aquesta xacra social; en moltes ocasions, la debilitat de les xarxes de suport fa del tot imprescindible proveir a les afectades un allotjament (BAPTISTA, 1990; CASEY et. al. 2007). Residir en centres d'internament per a estrangers és conseqüència directa de l'exclusió jurídica i administrativa que pateixen els immigrants. Viure en pisos d'inserció de titularitat pública o d'una entitat del tercer sector també respon a alguna situació greu d'exclusió (SALES, 2012).

Aquesta visió de l'exclusió residencial com un continu de situacions de precarietat i de falta d'accés a l'habitatge, obliga a qüestionar la tradicional consideració del sensellarisme com una patologia social i a plantejar que allò que tenen en comú les persones que el pateixen és no disposar d'un habitatge. En conseqüència, si es vol combatre la situació de les prop de mil persones que dormen al carrer una nit qualsevol a la ciutat de Barcelona, caldrà dissenyar polítiques que, com a mínim, considerin les problemàtiques que es descriuen a través de les categories ETHOS. Malgrat les dificultats per quantificar l'exclusió residencial d'una ciutat com Barcelona, l'esforç de compilació de dades realitzat per l'Agència de l'Habitatge de Catalunya revela que el nombre de persones en situacions de mal allotjament conegudes per les diferents administracions públiques arribava als 12.904 casos. A aquestes gairebé treze mil persones cal afegir aquelles que no han tingut contacte amb cap administració participant en la recerca i que viuen en infrahabitatges diversos i les persones internes en institucions penitenciàries, hospitalàries o sotmeses a altres tipus de tutela que no tenen habitatge ni perspectives d'accedir-hi a la seva sortida.

Aquesta visió de l'exclusió residencial com un continu de situacions de precarietat i de falta d'accés a l'habitatge, obliga a qüestionar la tradicional consideració del sensellarisme com una patologia social i a plantejar que allò que tenen en comú les persones que el pateixen és no disposar d'un habitatge.

Taula 1. Classificació ETHOS

Situació	Categoria conceptual	Categoria operativa	Tipus d'allotjament
Sense llar	Sense sostre	1. Persones vivint al ras	1.1. Espai públic o exterior
		2. Persones que passen la nit en albergs per a persones sense llar	2.1. Refugi nocturn
	Sense habitatge	3. Persones que viuen en equipaments per a persones sense llar	3.1. Llars i albergs per a persones sense llar 3.2. Centres d'estada limitada 3.3. Allotjaments amb suport per moments de transició
		4. Persones que viuen en refugis per a dones	4.1. Refugis per a dones
		5. Persones que viuen en equipaments residencials per a immigrants	5.1. Centres de recepció o d'allotjament temporal 5.2. Allotjaments per a treballadors immigrants
		6. Persones en procés de sortida d'institucions	6.1. Centres penitenciaris 6.2. Institucions de tractament mèdic 6.3. Cases d'acollida per a infants i joves
		7. Persones que reben suport de llarga durada (per haver estat sense llar)	7.1. Residències per a persones grans que han passat per situació de sense llar 7.2. Centres residencials amb suport per a persones que han passat per situació de sense llar
Exclusió de l'habitatge	Habitatge insegur	8. Persones que viuen en un allotjament insegur	8.1. Amb amics o familiars 8.2. Relloguer 8.3. Ocupació il·legal d'immobles
		9. Persones que viuen sota amenaça de desnonament	9.1. En procés de desallotjament per impagament del lloguer 9.2. En procés d'execució hipotecària
		10. Persones que viuen sota amenaça de violència	10.1. Llars amb antecedents de violència domèstica o amb denúncies interposades a la policia
	Habitatge inadequat	11. Persones que viuen en estructures "no convencionals" i temporals	11.1. "Mobile homes", caravanes 11.2. Edificació "no convencional" 11.3. Estructures temporals
		12. Persones que viuen en habitatges insalubres	12.1. Habitatges no adequats per la vida quotidiana
		13. Persones que viuen en situació de garberament	13.1. Habitatges ocupats fins a condicions de garberament

Font: FEANTSA, 2013

L'accés a l'habitatge causa i conseqüència de l'exclusió social

El vincle entre l'accés a l'habitatge i l'exclusió social és cada cop més estret a les ciutats occidentals a causa de la financiarització de les economies i la transformació del sòl urbà en un cobejat actiu per a la inversió (SASSEN, 2015). A Catalunya, l'accés a l'habitatge va esdevenir un privilegi fora de l'abast d'una part important de la població molt abans de l'esclat de la crisi. L'any 2006, el relator especial de les Nacions Unides sobre el Dret a un Habitatge Adequat, Miloon Kothari, va visitar l'estadi de futbol de l'Espanyol i va emetre un informe en el que arribava a la conclusió que el dret a l'habitatge havia estat vulnerat sistemàticament amb la col·laboració i connivència de les Administracions Públiques (COLAU i ALEMANY, 2012). L'informe denunciava la mercantilització extrema a la que s'havia sotmès el parc d'habitatge estatal. Un cicle vital marcat per la impossibilitat de disposar d'un habitatge digne condueix amb tota probabilitat a patir l'exclusió en altres dimensions de les relacions humanes i incrementa la vulnerabilitat social en cas de pobresa sobrevinguda (SARASA i SALES, 2009).

El fàcil accés al crèdit hipotecari del cicle expansiu previ a l'esclat de la crisi i unes polítiques públiques que potenciaven el mercat d'habitatges de compra i convertien el lloguer en una opció insegura i poc rentable (com l'aplicació de la "Ley de Arrendamientos Urbanos") generava rellevants problemes d'accés. Les capes de població amb menys ingressos no podien plantejar-se fer front a les exigències d'una hipoteca per moltes facilitats que oferissin les entitats bancàries. Entre aquests grups socials hi havien molts i moltes joves que ja patien en la seva pròpia trajectòria personal importants dificultats per accedir al mercat de treball i persones adultes amb itineraris laborals inestables o en situacions de desocupació recurrents. Entre aquests segons, les dificultats per establir la seva situació residencial s'afegia a altres factors d'exclusió social i incrementava el risc de trobar-se sense llar. Si al 1997, les llars que contreien un deute hipotecari dedicaven un 37,6% dels seus ingressos a satisfer les quotes de la hipoteca, el 2007 la proporció s'havia incrementat al 51,2% (COLAU i ALEMANY, 2012: 54).

L'any 2008, l'informe "Itineraris i factors d'exclusió social" (SARASA i SALES, 2009), impulsat per la Síndica de Greuges de Barcelona va analitzar les trajectòries personals de 348 persones residents a la ciutat que havien viscut situacions d'exclusió social. La investigació evidenciava que les persones que patien formes severes d'exclusió social s'havien trobat constants barreres per a l'accés a un habitatge digne durant la seva vida degut a la seva escassa capacitat financera i a no dispo-

sar de suport o de patrimoni familiar per accedir a una propietat immobiliària. Les dades i el contrast de les mateixes amb un grup de control seleccionat aleatòriament sobre el padró municipal, mostraven que el fet de disposar d'un habitatge de propietat havia estat un factor de protecció per evitar tot tipus de situacions d'exclusió social un cop controlada una llarga llista de variables situades cronològicament en la història vital dels entrevistats. L'evidència empírica apuntava que les oportunitats d'accedir a l'habitatge havien condicionat de manera molt significativa la capacitat de les persones entrevistades d'evitar situacions d'empobriment o marginalitat.

Si un origen familiar humil o empobrit pot portar a una persona a no accedir a un habitatge, no poder tenir una llar en condicions pot condemnar-la a l'exclusió més severa. Les traves en l'accés a l'habitatge constitueixen un potent factor d'exclusió social i de reproducció intergeneracional de la pobresa. Patir una execució hipotecària i un desnonament constitueixen un punt d'inflexió en el cicle vital de les persones que agreuja i pot cronificar la situació de pobresa que porta a l'impagament de les quotes del crèdit. És cert que una família desnonada no passa a pernoctar al carrer de manera automàtica. En general, els recursos familiars, comunitaris i institucionals protegeixen a les persones que són expulsades de la seva llar de dormir al ras, però aquests recursos es deterioren amb facilitat si no es troben vies d'inclusió social. La legislació espanyola, que permet que el deute amb l'entitat financera es converteixi en impagable, no ajuda a les famílies desnonades a refer la seva vida.

Patir les formes més severes de sensellarisme significa haver esgotat tots els recursos personals i socials per accedir a un allotjament estable que permeti la construcció social que anomenem llar. És per tant, el resultat d'un seguit de factors d'exclusió social que s'acumulen i que fan que les situacions de marginalitat s'accentuin progressivament fins que una persona perd els vincles amb el conjunt de la societat.

Patir les formes més severes de sensellarisme significa haver esgotat tots els recursos personals i socials per accedir a un allotjament estable que permeti la construcció social que anomenem llar.

L'exclusió residencial en perspectiva de gènere

Les dones estan sobrerrepresentades entre les persones més empobrides del planeta. A Barcelona i a Catalunya les dones pateixen una major vulnerabilitat davant la pobresa que els homes (BELZUNEGUI, 2012; SARASA i SALES, 2009). Però malgrat que la pobresa té rostre de dona, el sensellarisme es considera una problemàtica que afecta majoritàriament homes. Una perspectiva restringida del fenomen ens porta a preguntar-nos per què a la nostra ciutat la feminització de la pobresa conviu amb l'evidència que només entre un 9% i un 11% de les persones sense sostre que dormen als carrers de Barcelona són dones (SALES et. al. 2015).

Però el sensellarisme té moltes cares i, malgrat que les més visibles són majoritàriament masculines, no és cert que sigui un problema social que no afecti a les dones. El sensellarisme femení és menys visible perquè es manifesta fora de la via pública. Les dones protagonitzen formes d'exclusió residencial vinculades a l'àmbit privat, el sensellarisme que es viu de portes endins, situacions de precarietat habitacional que no tenen presència a la via pública però que limiten la capacitat de dur a terme un projecte de vida autònom i les possibilitats de sortir de situacions de pobresa extrema.

Els processos d'exclusió residencial que porten al sensellarisme operen de diferent manera entre les dones que entre els homes. Malgrat la preocupant manca de dades oficials sobre el sensellarisme femení a la UE (www.womenshomelessness.org), recerques realitzades a diferents països i ciutats permeten apuntar algunes de les causes de la reduïda presència de dones dormint al carrer arreu d'Europa i ens alerten sobre la invisibilitat de l'exclusió residencial femenina.

Investigacions realitzades a Irlanda (MAYOCK i SHERIDAN, 2012), als Estats Units i a Anglaterra (PASSARO, 2014) coincideixen en concloure que les dones demanen l'ajuda dels serveis socials per resoldre problemes d'habitatge només quan fallen les xarxes de suport d'amics i familiars. En el cas de les dones amb menors a càrrec, el rebuig al monitoreig per part dels serveis socials, la por a perdre la capacitat de decisió sobre la relació amb fills i filles o a perdre'n la custòdia, són factors que expliquen que, en primera instància, es cerquin solucions informals. En el cas de les dones soles, unes relacions personals més sòlides que les masculines i la conseqüent capacitat de mobilitzar el propi capital social ajuden a no arribar a situacions de carrer o a les xarxes de refugi i albergs. Les dones, pels rols de gènere que històricament se'ls han assignat, mantenen vincles socials més sòlids amb l'àmbit familiar i amb les amistats. La pluralitat de rols en els que es desenvolupa la seva vida quotidiana sembla dotar-les d'una major capacitat de mobilitzar recursos relacionals (BOURDIEU, 2000) que, en moments d'extrema precarietat, podrien protegir-les d'acabar al carrer. D'altra banda, la identificació de l'home i el seu rol està molt més vinculat al mercat laboral i a l'obtenció d'ingressos. Un trencament o exclusió del mercat laboral es relaciona amb més freqüència a una percepció subjectiva de fracàs personal, i amb trastorns emocionals i psicològics que ocasionen amb més freqüència un trencament amb les xarxes familiars i socials (SALES et. al. 2015).

Si bé el recurs a amistats, familiars o persones conegudes pot ser per les dones un factor de protecció respecte de les situacions més extremes d'exclusió residencial, les pròpies xarxes de relació informals col·loquen a les dones que no poden accedir a un habitatge en situacions d'explotació i de precarietat que constitueixen també formes de sensellarisme amb un im-

El sensellarisme femení és menys visible perquè es manifesta fora de la via pública.

La pluralitat de rols en els que es desenvolupa la seva vida quotidiana sembla dotar-les d'una major capacitat de mobilitzar recursos relacionals que, en moments d'extrema precarietat, podrien protegir-les d'acabar al carrer.

pacte sobre el seu benestar i sobre la seva estructura d'oportunitats a l'hora de construir un projecte de vida digna (BAPTISTA, 1990, MAYOCK i SHERIDAN, 2012). Situacions difícils de quantificar i de detectar com ara viure en pisos sobreocupats sense contracte, confiant en la bona voluntat de qui les acull, estar-se en una habitació de relloguer sense cap seguretat jurídica i sense capacitat de demostrar la residència, o refugiar-se a casa de familiars que també viuen situacions de vulnerabilitat social, amb les tensions que això comporta.

L'orientació clàssica de les polítiques d'atenció a persones sense llar i una visió restringida del fenomen del sensellarisme han limitat la capacitat de sistematitzar dades i de generar coneixement sobre els processos d'exclusió residencial de les dones. A Barcelona, les dades que recull anualment la XAPSELL, la Xarxa d'Atenció a Persones Sense Llar, revelen una forta sobrerrepresentació masculina de les categories ETHOS que han constituït tradicionalment l'objecte d'intervenció de les entitats i serveis especialitzats en l'atenció a les persones sense sostre. Segons la XAPSELL, al 2015 de les persones que dormien al carrer al voltant d'un 11% eren dones. Així mateix, de les que pernoctaven en albergs i equipaments d'emergència les dones constituïen un 14% del total de persones usuàries. En els equipaments residencials col·lectius i centres que ofereixen un seguiment social més intensiu, les dones eren un 20% del total de residents. En els pisos d'inclusió i altres habitatges compartits amb suport professional, eren dones un 23%. I entre les persones que vivien en habitacions de relloguer o pensions gràcies al finançament d'alguna entitat o dels serveis socials, la proporció de dones era del 30%. (SALES et. al. 2015).

Seguint la definició de sensellarisme que es desprèn de la classificació ETHOS, les dades de la XAPSELL són molt precises en la comptabilització de persones que es troben en les categories més properes a la situació de carrer però presenten llacunes importants a l'hora d'aproximar-se a les situacions d'exclusió residencial que tradicionalment no eren considerades per les polítiques d'atenció a persones sense llar. En aquest sentit, manquen dades de les categories "viure en allotjaments temporals reservats a immigrants i demandants d'asil", "viure en una institució residencial o d'internament amb la perspectiva de ser acomiadat/da en un termini definit sense un habitatge d'acollida disponible", "viure sota amenaça de desnonament", "viure sota l'amenaça de violència per part de família o parella", "viure en un habitatge no apropiat segons la legislació", "viure en un habitatge massificat".

El sensellarisme femení és un fenomen diferent al masculí i el seu anàlisi topa amb les dificultats per recollir dades de l'exclusió residencial que es viu fora de la via pública i de la intervenció dels serveis socials. Adoptar la definició àmplia del sensellarisme que proposa ETHOS obliga a dissenyar po-

lítiques que incideixin en la realitat de les persones que viuen en habitatges massificats o no apropiats, sota amenaça de desnonament, o a les portes de sortir d'una institució residencial o de la presó sense habitatge disponible a l'exterior. En conseqüència, a adoptar una perspectiva preventiva, sovint oblidada pels serveis d'atenció a les persones sense llar, i a parar atenció als processos d'exclusió residencial protagonitzats per les dones.

Nombre de persones sense llar a la ciutat de Barcelona. Classificació ETHOS. 11 de març de 2015

	Categories operatives	Total persones	Nombre d'homes	Nombre de dones	Nombre de menors de 18 anys (nois i noies)
Sense sostre	1. Viure en un espai públic o a la intempèrie (1)	693	89,03%	10,97%	0,00%
	2. Pernoctar en un alberg i/o forçat a passar la resta de dia en un espai públic	252	85,71%	14,29%	0,00%
Sense habitatge	3. Viure en albergs o centres per a persones sense llar. Allotjaments temporals.	511	68,69%	19,96%	11,35%
	4. Viure en refugis per a dones.	4	0,00%	50,00%	50,00%
	5. Viure en allotjaments temporals reservats a immigrants i als demandants d'asil.	<i>nd</i>			
	6. Viure en una institució residencial o d'internament amb la perspectiva de ser acomiadat/da en un termini definit sense un habitatge d'acollida disponible.	<i>nd</i>			
	7. Viure en un allotjament amb recolzament sostingut per a persones sense llar.	481	58,63%	23,28%	18,09%
Habitatge insegur	8. Viure en un habitatge amb règim de tinença insegur. Sense pagar lloguer.	424	52,59%	30,90%	16,51%
	9. Viure sota amenaça de desnonament.	<i>nd</i>			
	10. Viure sota l'amenaça de violència per part de família o parella.	<i>nd</i>			
Habitatge inadequat	11. Viure en estructures temporals o no convencionals (2)	434	54,61%	23,73%	21,66%
	12. Viure en un habitatge no apropiat segons la legislació.	<i>nd</i>			
	13. Viure en un habitatge massificat.	<i>nd</i>			
TOTAL		2799	68,81%	20,08%	11,11%

(1) Proporció d'homes, dones i menors, segons els contactes realitzats pel Servei d'Inserció Social de l'Ajuntament de Barcelona durant el mes de març de 2015

(2) Proporció d'homes, dones i menors contactats en assentaments pel Servei d'Inserció Social de l'Ajuntament de Barcelona durant l'any 2014.

Font: Sales et. al. 2015

A la incomoditat material de residir en un entorn masculí se suma la doble estigmatització que pateixen les dones sense sostre.

En centrar-se en situacions de sensellarisme altament masculinitzades, les polítiques d'atenció a persones sense llar han definit una cartera de serveis i unes metodologies d'intervenció que s'adapten millor a necessitats vinculades a estils de vida tradicionalment masculins que a estils de vida femenins. Els patrons de comportament de dones i homes quan viuen situacions d'exclusió residencial i la seva relació amb els recursos residencials d'emergència estan condicionats pel fet que aquests allotjaments hagin estat pensats per residents masculins i estiguin ocupats majoritàriament per homes. La sensació de por i de falta d'intimitat que ocasiona la manca de llar persisteix, de manera molt intensa, entre les dones que han de fer ús d'aquest tipus de recursos (SALES et. al. 2015).

A la incomoditat material de residir en un entorn masculí se suma la doble estigmatització que pateixen les dones sense sostre. A l'estigma propi de la seva situació de pobresa viscuda al carrer s'hi suma la que prové del suposat abandonament del seu rol de cuidadora en l'àmbit domèstic. L'erosió fins a la ruptura de les relacions familiars és viscuda com a fracàs personal per les dones sense sostre i pel seu entorn (PASSARO, 2014). Aquesta ruptura es perpetua i s'agreuja quan els equipaments residencials dificulten o impedeixen la reconstrucció d'aquests vincles. La inexistència de mantenir espais de intimitat en els recursos habitacionals públics i privats provoca que el reestabliment de les relacions familiars es distancii en el temps. Quan la persona atesa no pot considerar l'equipament com la seva llar difícilment el convertirà en un espai d'intimitat.

Investigacions realitzades a Suècia (PLEACE et. al. 2015) també apunten que les dones eviten els albergs i recursos habitacionals d'emergència social per persones sense sostre per l'estigma social que vincula la vida al carrer amb la prostitució. Entrevistes realitzades a dones que han passat per una situació de sense sostre a Barcelona evidencien que es percep fortament aquesta vinculació entre la prostitució i les dones en situació de sense sostre (SALES et al. 2015).

Les estratègies de lluita contra el sensellarisme engegades en països pioners inclouen investigar quines són les barreres que expulsen les dones dels serveis i recursos residencials per persones sense sostre. La invisibilitat de les dones sense llar a la via pública i als recursos especialitzats no pot ser pretext per no considerar els drames derivats de l'exclusió habitacional femenina en el disseny de polítiques.

Planificació estratègica per lluitar contra el sensellarisme

La constatació de l'emergència habitacional que es viu a bona part dels nuclis urbans europeus ha motivat l'interès de les institucions comunitàries per polítiques de contenció i pre-

venció de la pèrdua de l'habitatge i de reducció del sensellarisme. El 16 de gener de 2014, el Parlament Europeu va aprovar una Resolució que insta a la Comissió a que elabori una estratègia de la UE per a les persones sense llar (reiterant allò que ja exposava la Resolució del Parlament de 14 de setembre de 2011). El text també encoratja als Estats Membres a dissenyar estratègies pròpies i els recorda la seva responsabilitat en les polítiques de lluita contra el sensellarisme i d'atenció a les persones sense llar.

Però el disseny de polítiques contra el sensellarisme a escala supramunicipal és encara anecdòtic. Les primeres estratègies a nivell nacional o estatal comencen a sorgir a la dècada dels 90. Al Regne Unit, la presència d'un elevat nombre de persones dormint als carrers dels nuclis urbans ha portat als diferents nivells de govern a desenvolupar plans i programes que serveixen per coordinar i donar coherència a les diferents actuacions que s'estaven desenvolupant des dels 80 per abordar la situació de les persones sense sostre. Inspirant-se en els programes d'intervenció nord-americans, els plans supramunicipals britànics impulsen agendes i objectius compartits entre els diferents actors socials i promouen partenariats públic-privats en la prestació de serveis socials especialitzats.

L'estratègia nacional sueca, en canvi, es planteja objectius estructurals com la reducció dels desnonaments, les actuacions preventives dirigides a impedir la pèrdua de l'habitatge de famílies en risc de pobresa, i fixa amb precisió quines actuacions han de dur a terme els ens locals per cobrir les necessitats bàsiques entre les que es compta l'allotjament d'emergència. Finlàndia, país referent pel seu èxit en la reducció del sensellarisme en les darreres dues dècades, ha centrat la seva estratègia en la creació d'un extens parc d'habitatge social a través de la cooperació entre els diferents nivells de l'administració i la implicació d'actors privats i del tercer sector.

Però perduts entre el plantejament britànic (i nord-americà) de bastir plans d'actuació centrats en l'atenció a qui ja ho ha perdut tot, i l'enfocament preventiu i d'incidència sobre les causes estructurals del sensellarisme dels països nòrdics, la majoria de països europeus han deixat les polítiques d'atenció a les persones sense llar en mans dels governs locals. Els municipis han anat creant solucions habitacionals i serveis ad hoc per solucionar la falta d'accés a l'habitatge de persones i col·lectius en situacions estructurals d'exclusió. Albergos, centres residencials i pisos compartits amb suport i seguiment social, han anat engrandint la cartera de recursos d'allotjament social de les grans ciutats europees des de la dècada dels 80.

A l'Estat espanyol, la *Estrategia Nacional Integral para Personas Sin Hogar 2015-2020* (ENI-PSH), aprovada per acord del Consell de Ministres de 6 de novembre de 2015, és el primer i únic marc de referència oficial al que es poden acollir les administracions locals i autonòmiques per dissenyar polítiques d'aten-

El disseny de polítiques contra el sensellarisme a escala supramunicipal és encara anecdòtic.

Els municipis han anat creant solucions habitacionals i serveis ad hoc per solucionar la falta d'accés a l'habitatge de persones i col·lectius en situacions estructurals d'exclusió.

ció a les persones sense llar. A la ENI-PSH el govern de l'estat proposa una arquitectura institucional bàsica per respondre a les situacions de les persones sense llar que descansa sobre les administracions locals i el sistema públic de serveis socials. L'estratègia se centra en l'atenció a persones que viuen situacions de sense sostre i sense habitatge i reconeix la necessitat de transformar les polítiques vers un sistema assistencial centrat en la persona, amb un enfocament de drets i amb perspectiva de gènere.

La ENI-PSH parteix d'un sistema d'atenció difícil d'analitzar. Es fa difícil caracteritzar una cartera de serveis que depèn de la trajectòria d'unes administracions municipals extremadament heterogènies. A més a més, les dades sobre l'evolució de l'exclusió residencial i el sensellarisme són escasses i fragmentades i no permeten caracteritzar l'evolució del fenomen amb precisió (SALES et. al., 2015). No obstant, la responsabilitat municipal en la provisió dels serveis socials dirigits a les persones sense sostre i la feblesa de les polítiques d'habitatge social configuren unes xarxes d'atenció focalitzades en la provisió de les necessitats bàsiques (allotjament, higiene personal i alimentació) de les persones en situació de carrer.

Conclusions: de la prevenció primària a la prevenció estructural

La literatura tècnica i acadèmica sobre la prevenció de l'exclusió residencial en diferència tres nivells (SHIN et. al. 2001):

1. La prevenció primària, que comprèn les actuacions dirigides a combatre les causes estructurals de la precarietat habitacional i reduir el risc de sensellarisme entre la població afectada per processos d'empobriment o d'exclusió social.
2. La prevenció secundària, en la que es classifiquen les actuacions adreçades a persones o llars en risc immediat de quedar-se sense habitatge.
3. La prevenció terciària, en la que s'agrupen les actuacions que tenen com objectiu generar mecanismes d'accés a un habitatge estable a persones sense llar per evitar-ne recaigudes.

Dels molts factors que interaccionen per definir el risc de les persones de patir exclusió residencial severa, els factors estructurals han esdevingut clau per explicar l'increment del nombre de persones sense sostre i sense llar a les ciutats europees. Els mercats de treball i de l'habitatge exclouen de manera sistemàtica i permanent a una part de la població dels grans nuclis urbans. L'economia de les ciutats globals està sotmesa als processos de financiarització que superen la capacitat d'ac-

tuació de municipis, entitats supramunicipals i estats. L'atracció de turistes i professionals amb alts ingressos a la ciutat tensa els preus del lloguer a l'alça. Mentrestant, els salaris baixen, les ocupacions en la indústria turística segueixen la seva cursa cap a la precarietat, i l'atur de llarga durada s'estén.

Alhora, els fluxos migratoris generats per la destrucció de l'hàbitat de milions de persones arreu del món tenen com destí final grans ciutats com Barcelona (SASSEN, 2015). La combinació dels moviments transfronterers i d'unes polítiques migratòries cada cop més restrictives condemnen a l'exclusió administrativa a una proporció creixent dels habitants d'aquestes ciutats. Una exclusió administrativa que suposa un important obstacle per accedir a un habitatge o per mantenir una certa estabilitat habitacional.

Les actuacions desenvolupades tradicionalment per entitats o per serveis municipals especialitzats s'emmarquen en l'atenció directa a les persones en situació d'exclusió residencial o en els àmbits de la prevenció terciària, mentre que les polítiques de prevenció primària i secundària, quan existeixen, són competència d'altres sectors de l'administració local (habitatge o urbanisme) o de l'àmbit supramunicipal.

La reflexió sobre la cronificació de les situacions més extremes de sensellarisme y les recaigudes de les persones ateses ha portat als serveis d'atenció a plantejar-se, en les darreres dues dècades, estratègies de prevenció terciària buscant metodologies d'atenció social més exitoses a l'hora d'aconseguir que les persones que han viscut al carrer assoleixin estabilitat econòmica, habitacional i emocional. Millorar la cooperació entre els diferents nivells d'intervenció (carrer, equipaments i serveis socials territorials), articular una cartera de serveis que col·loqui a la persona al centre i provoqui un canvi constant de referents i un itinerari interminable de recurs residencial en recurs residencial, o prioritzar les polítiques d'allotjament que facilitin l'accés a una llar de manera estable (*housing first* i *housing led policies*), serien algunes de les polítiques de prevenció terciària que s'estan portant a terme a les grans ciutats europees.

Les polítiques de prevenció secundària han rebut un important impuls a partir de la recent crisi hipotecària. La pressió dels desnonaments i llançaments sobre les ciutats ha obligat a entitats i administració local a ampliar considerablement els real·lotjaments ràpids a les llars afectades i les ajudes d'emergència per al pagament de l'habitatge. Aquestes actuacions tenen l'objectiu d'evitar que la pèrdua de l'habitatge comporti que les persones afectades passin una sola nit al carrer. Aquestes polítiques se situen habitualment lluny de l'àmbit d'actuació de les entitats que atenen a les persones sense llar i dels serveis socials especialitzats. Frenar les trajectòries d'exclusió que porten al carrer sol ser una funció atribuïda als serveis socials bàsics o assumida dins estratègies més

generalistes de suport a situacions de pobresa de les entitats socials.

La incidència sobre els factors estructurals causants de les diferents formes de sensellarisme s'emmarquen competencialment en nivells supramunicipals o, com a mínim, requereixen un important esforç de coordinació entre diferents nivells d'actuació pública. L'increment del parc d'habitatge públic de lloguer, un sistema de garantia de rendes que reduís dràsticament la pobresa severa i el creixement de les desigualtats entre la població més empobrida i el gruix de la ciutadania, i un canvi d'orientació de les polítiques migratòries, reduïrien la pressió sobre els recursos per persones sense llar de manera significativa. Un objectiu al que també ens podríem aproximar amb una coordinació interadministrativa en els processos de desinstitucionalització que assegurés que l'internament en un hospital o un centre penitenciari no fos el pas previ a quedar-se sense sostre, i amb l'establiment d'estratègies de detecció de riscos i anticipació als serveis socials i sanitaris.

La prevenció primària o estructural del sensellarisme i l'exclusió residencial no només és una qüestió de justícia social. Per combatre les situacions d'exclusió social més greus i acompanyar a les persones que les pateixen en el procés de reconstrucció dels seus projectes de vida cal aturar el degoteig de llars destruïdes per l'empobriment i la disfunció dels sistemes de protecció social. Sense incidir sobre les causes estructurals, els mecanismes d'atenció a les persones sense llar seguiran col·lapsats i difícilment passaran d'oferir una assistència d'emergència en la que no hi ha lloc per a l'especialització, la personalització i l'atenció a les necessitats complexes de qui ha passat per situacions extremes de pobresa.

Bibliografia

- BAPTISTA, I. (1990). *Women and homelessness. Reflections on Homelessness Research in Europe*, 2010. Consultat 13/03/2017 <http://www.feantsaresearch.org/IMG/pdf/ch08.pdf>
- BELZUNEGUI, A. (2012). *Socialización de la pobreza en España*. Barcelona: Icaria. ISBN: 9788498884210
- BELZUNEGUI, Á & VALLS, F. (2014). *La pobreza en España desde una perspectiva de género*, Madrid: Foessa. Consultat 13/03/2017. http://www.foessa2014.es/informe/uploaded/documentos_trabajo/15102014141447_8007.pdf
- BOURDIEU, P. (2008). *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama. 2000. ISBN: 9788433905895
- BUSCH-GEERTSEMA, V. (2010). *Homelessness and Homeless policies in Europe: lessons for research*. Report prepared for the European Consensus Conference on Homelessness. Consultat 13/03/2017 http://www.feantsaresearch.org/IMG/pdf/fea_020-10_en_final.pdf

Bibliografia

- CASEY, R., GOUDIE, R., & REEVE, K. (2007). "Resistance and identity: homeless women's use of public spaces". *People, Place & Policy Online*, 1/2, 90–97. Consultat 13/03/2017. https://extra.shu.ac.uk/ppponline/wpcontent/uploads/2013/06/resistance_identity_homeless_women_spaces.pdf
- COLAU, A., & ALEMANY, A. (2012). *Vidas hipotecadas. De la burbuja inmobiliaria al derecho a la vivienda*. Barcelona: Angle. ISBN: 9788494003738
- CULHANE, D. P., METRAUX S., & BYRNE T. (2011) *A prevention-centered approach to homelessness assistance: a paradigm shift?* *Housing Policy Debate* 21.2 : 295-315. Consultat 13/03/2017 : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10511482.2010.536246>
- European Commission. (2013). *Confronting Homelessness in the European Union*. European Commission. Disponible a <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=9770>
- FEANTSA. (2013). *On the Way Home? FEANTSA Monitoring report on Homelessness and Homeless Policies in Europe*. Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless, AISBL. Consultat 13/03/2017. <http://www.feantsa.org/en/report/2012/09/29/on-the-way-home-feantsa-monitoring-report-on-homelessness-and-homelessness-policies-in-europe?bcParent=27>
- LEE, B., PRICE-SPARTLEN, T., & KANAN, J. W. (2003). *Determinants of homelessness in Metropolitan Areas*. *Journal of Urban Affairs*, 25(3), 335–355. Consultat 13/03/2017. http://www.academia.edu/7905369/Determinants_of_Homelessness_in_Metropolitan_Areas
- MAYOCK, P., SHERIDAN, S., PARKER, S., (2012). *Migrant women and homelessness: the role of gender-based violence*. *The Role of Gender-based Violence*. *European Journal of Homelessness Journal*, 6(1). Consultat 13/03/2017. <http://www.feantsaresearch.org/IMG/pdf/article-3-4.pdf>
- PASSARO, J. (2014). *The unequal homeless: Men on the streets, women in their place*. Routledge. ISBN-13: 978-0415909037
- QUILGARS, D., & PLEACE, N. (2010). *Meeting the needs of households at risk of domestic violence in England: The role of accommodation and housing-related support services*. *Communities and Local Government*. Consultat 13/03/2017. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/6337/1778600.pdf
- SALES, A., URIBE, J. & MARCO, I. (2015). *Diagnosi 2015. La situació del sensellarisme a Barcelona. Evolució i polítiques d'intervenció*. Barcelona: Xarxa d'Atenció a les Persones Sense Llar de Barcelona. Consultat 13/03/2017. <http://www.bcn.cat/barcelonainclusiva/ca/2015/12/diagnosi2015.pdf>
- SARASA, SEBASTIÀ, & SALES, A. (2009). Ajuntament de Barcelona. Síndica de Greuges. *Itineraris i factors d'exclusió social*. Consultat 13/03/2017. <http://www.sindicadegreugesbcn.cat/pdf/monografics/itineraris.ca.pdf>
- SARASA, SEBASTIÁN, & SALES, A. (2009). *Una propuesta de análisis de la exclusión social a lo largo del ciclo vital. La situación social en España III*. Programa de Políticas Públicas y Sociales UPF, Fundación F. Largo Caballero, Biblioteca Nueva.
- SASSEN, S. (2015). Katz Editores. *Expulsiones: Brutalidad y complejidad en la economía global* (Vol. 3090). ISBN 9789871566952
- SHINN, M., BAUMOHL, J., & HOPPER, K. (2001). *The prevention of homelessness revisited. Analyses of Social Issues and Public Policy*, 1(1), 95-127. Consultat 13/03/2017. https://www.researchgate.net/publication/227600480_The_Prevention_of_Homelessness_Revisited

